

EBÜ'İ-BEKÂ el-KEFEVÎ

(أبو البقاء الكفوي)

(ö. 1095/1684)

el-Küllîyyât adlı

eseriyle tanınan Osmanlı âlimi.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Aslen Kırmılıdır. Kefe müftüsü Şerif Mûsâ Efendi'nin oğlu olup 1028'de (1619) bu şehirde doğdu. Asıl adı Eyüp'tür. Tahsilini Kefe'de tamamladı ve uzun süre burada müftülük yaptıktan sonra davet üzerine İstanbul'a gitti. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın saygı gösterip ikramda bulunduğu Kefevî'nin İstanbul'a gidiş tarihi onun sadrazamlık yıllarına (1653-1655) rastlamış olmalıdır. Önce Birgi, ardından da Filibe kadılığına gönderildi. Filibe'deki görevi sırasında yapılan bir şikâyet üzerine IV. Mehmed tarafından Kefe'de ikamete mecbur edildi. Kırım Hanı I. Selim Giray'ın aracılığı ile affedilen Ebü'l-Bekâ önce İstanbul yakınındaki İstinye'ye, oradan da İstanbul'a geldi. Bir süre sonra burada vefat etti ve Eyüp Sultan Türbesi yanına defnedildi. *Tuhfetü's-şâhân* adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshasının (Şazeli, nr. 152) baş tarafında yer alan biyografisinde ölüm tarihi 1095 (1684) olarak verilmiş olup *Sicill-i Osmânî*'de (I, 449) aynı yılın Safer (Şubat) ayında vefat ettiği kaydedilmektedir. Diğer bazı kaynaklarda ise bu tarih 1094 (1683) olarak geçmektedir.

Eserleri. 1. *el-Küllîyyât. Külliyyâtü Ebi'l-Bekâ* ismiyle de tanınan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf edilen eser, başta Kur'an ve hadis olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür. Ebü'l-Bekâ'nın eserine bu adı vermesinin sebebi, herhalde kelimelerin izahına özellikle fasıl başlarında "kül" (كل) kelimesiyle başlamış olmasıdır. Otuz bir fasıldan meydana gelen eserin yirmi dokuz faslında -köklerine bakılmaksızın- ilk harfleri aynı olan kelimeler, daha sonraki harfleri arasında alfabetik bir sıra takip edilmeden kaydedilip açıklanmaktadır. Sadece elif faslındaki kelimeler, baştan birinci ve ikinci harflerine göre "elif"ten "yâ"ya kadar ayrıca kendi arasında fasıllara ayrılmıştır. Açıklamalar sırasında kelimelerin gramer, felsefe, mantık, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm gibi ilimlerde ifade ettiği mânalar üzerinde durulmuş, bunların eş anlamlılarıyla olan mâna ve kullanım farklarına işaret edil-

miştir. Ayrıca çeşitli mezheplerin anlayışları tartışılarak muhaliflere cevaplar verilmiş ve tercihler yapılmıştır. Her fasılın sonunda "Elfâzun Kur'âniyye" başlığı altında, yine köklerine bakılmaksızın Kur'an-ı Kerim'de mevcut kelimeler geçtikleri şekilleriyle (mâzi, muzâri, emir, ism-i fâil, cemi, tesniye vb.) ele alınıp mânaları açıklanmıştır. Kitabın sonunda "Faslun fi'l-müteferrikât" başlığı altında gramer, edebiyat, sözlük ve diğer İslâmî ilimlerle ilgili birçok açıklamaya yer verilmiştir. Devrine göre mükemmel bir terim ve kavram sözlüğü kabul edilen eser ilk defa 1253'te (1837) Bulak'ta basılmış, daha sonra yine Bulak'ta (1255, 1281), ayrıca İstanbul (1278, 1286) ve Tahran'da (1284, 1286) çeşitli baskıları yapılmıştır. Adnân Derviş ile Muhammed el-Misrî eseri *el-Küllîyyât* adıyla tenkitli olarak neşretmişlerdir (I-V, Dimaşk 1975-1976; 1981-1982); daha sonra bu neşir tek cilt halinde de basılmıştır (Beyrut 1412/1992, 1413/1993). Ebü'l-Bekâ eserinin mukaddimesinde (I, 4), "eslâfın eserlerinde bulduklarını bu kitapta topladığını" ifade etmekle beraber bu eserlerin adını belirtmemekte, ancak açıklamalar sırasında faydalandığı kaynakları sık sık zikretmektedir. Adnân Derviş ile Muhammed el-Misrî'nin neşrinde konu, kelime, âyet, hadis ve şiir fihristleri yanında yer alan kitap fihristinden, Ebü'l-Bekâ'nın başta meşhur sözlükler olmak üzere hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, akaid, gramer ve belâğata dair 180 civarında eserden faydalandığı anlaşılmalıdır (*el-Küllîyyât*, V, 515-528). M. Halil Çiçek, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

2. *Tuhfetü's-şâhân*. Türkçe bir ilmihal kitabı olup namaz ve oruç gibi ibadetler yanında akaid, ef'âl-i mükellefin, helâl ve haramlar, ahlâk ve âdâb, alışveriş, evlenme, ehl-i zimme, cihad, elfâz-ı küfür, hükümdarlar tavsiyeler gibi konulara yer verilmiştir. Eserin çeşitli baskıları vardır (İstanbul 1258, 1301; Bulak 1264).

3. *el-'Udde 'inde külli şidde*. Muhammed b. Saîd el-Büsîrî'nin (ö. 695/1296 ?) *Kaşîdetü'l-bürde** adlı meşhur eserinin Arapça şerhi olup çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 811/2; İÜ Ktp., AY, nr. 2426).

Osmanlı Müellifleri'nde (I, 230) Ebü'l-Bekâ'ya *Hâşiye-i Vaz'iyye* ve *el-İkdu'l-ferîd* adlı iki risâle daha nisbet edilmiş-

se de bu eserlerin ona aidiyeti kesin olarak tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât* (nşr. Adnân Derviş — Muhammed el-Misrî), Dimaşk 1981-82, I-V, ayrıca nâşirlerin mukaddimesi, I, 1-11; V, 515-528; *Sicill-i Osmânî*, I, 449; *Osmanlı Müellifleri*, I, 230; Serkis, *Mu'cem*, I, 293-294; Brockelmann, *GAL*, II, 603-604; *Suppl.*, II, 673-674; *İzâhu'l-meknûn*, I, 251; II, 380; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 229; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 31; a.m.f., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1986, s. 146; Özege, *Katalog*, IV, 1883; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 348; Zirikî, *el-A'âm* (Fetullah), II, 38; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *el-Medhal ilâ târîhi neşri't-türâsi'l-'Arabî*, Kahire 1405/1984, s. 155; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1986, II, 761-769; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 49-50; *TA*, XIV, 288.

HULÛSİ KILIÇ

EBÜ'İ-BEKÂ er-RUNDÎ

(أبو البقاء الرندي)

Ebü'l-Bekâ Sâlih b. Yezîd (Şerîf)
b. Sâlih er-Rundî

(ö. 684/1285)

**Daha çok "Risâtu'l-Endelüs" adlı
mersiyesiyle tanınan
Endülüs'lü edip ve şair.**

601 Muharreminde (Eylül 1204) Runda'de (Ronda) doğdu. Berberî kabilelerinden Nefze'ye mensuptur. İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, İbn Abdülmelik ve Lisânüddin İbnü'l-Hatîb gibi ilk müellifler tarafından Ebü't-Tayyib künyesiyle anılır. Makkarî (ö. 1041/1631) *Ezhârü'r-riyâz* adlı eserinde (I, 47) onu bu künye ile, *Nefhu't-îtib*'de ise (IV, 486) Ebü'l-Bekâ künyesiyle zikreder. Doğu İslâm dünyasında XI. (XVII.) yüzyıldan itibaren, muhtemelen meşhur Endülüs mersiyesiyle birlikte yaygınlık kazanan bu künyesiyle tanınmıştır. İlk bilgileri babasından alan Ebü'l-Bekâ daha sonra Ebü'l-Hasan ed-Debbâc, İbnü'l-Fahhâr, Ebü'l-Hüseyn İbn Katrâl, Ebü'l-Hasan İbn Zerkûn, Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Ced'den ders okudu. Ayrıca Girnata, Sebte (Ceuta), Mâleka ve Merakeç gibi şehirleri gezerek oralandaki ilim adamları ile tanıştı, bazılarının derslerine devam etti. Nitekim İbnü'z-Zübeyr, Mâleka'daki kısa hocalığı esnasında Ebü'l-Bekâ'nın kendi derslerine düzenli şekilde devam ettiğini belirtmektedir (*Şilatü's-Şıla*, II, 529). Başta *ez-Zeyl ve't-tekmile* sahibi İbn Abdülmelik el-Merrâkûşî olmak üzere birçok âlim kendisinden ders almıştır.

Hayatından bahseden kaynakların hemen hepsinde hayır sever ve dindar bir

kişi olarak anılan Ebü'l-Bekâ'nın Nasrî hükümdarları ile münasebeti oldukça iyi idi. Ölüm, doğum, bayram vb. vesilelerle onlara kasideler yazmıştır. Nitekim *Ravzatü'l-üns*'ü Nasrîler'in kurucusu Gâlib-Billâh I. Muhammed'e ithaf etmiştir. Ebü'l-Bekâ *el-Vâfi fi nazmi'l-ğavâfi* adlı eserinde yer yer Nasrîler (Benî Ahmer) sarayı, karşılaştığı veya mektuplaştığı vezirler, fakihler ve ediplerle bazı kasidelerine nazîre yazanlar hakkında bilgi verdiği gibi babası, oğlu ve eşi hakkında yazdığı mersiyele münasebetiyle aile bağlarına dair bilgiler de vermektedir.

Kaynaklar, 684 (1285) yılında vefat eden Ebü'l-Bekâ'nın mezar taşına yazılmasını vasiyet ettiği iki beyitlik şiirini kaydetmekle birlikte (İbnü'l-Hatîb, III, 375) öldüğü yer hakkında bilgi vermemektedir.

Ebü'l-Bekâ methiye, gazel ve mersiyesiyle meşhur olmuştur. Kaynaklarda şiirlerinin bir divan halinde toplandığı kaydediliyorsa da sadece Endülüs mersiyesiyle şiirlerinden bazı parçalar ve *el-Vâfi fi nazmi'l-ğavâfi* adlı eserinde şâhid* olarak zikrettiği irili ufaklı elli şiiri günümüze kadar gelebilmiştir.

Eserleri. 1. "Risâü'l-Endelüs" ("el-Kasidetü'n-nûniyye fi risâi'l-Endelüs"). Endülüs'ün büyük bir bölümünün müslümanların elinden çıkıp hıristiyanların hâkimiyeti altına girmesi münasebetiyle yazılmış bir mersiye. Endülüs'te ölümlerinden sonra çeşitli kişiler için yazılan mersiyele yanında savaşlarda harap olan veya düşman eline geçen şehirlere ve yıkılan hânedanlara da mersiyele söylenmiştir. Nitekim daha önce İbnü'l-Lebbâne'nin (ö. 507/1113) İsbîliye mersiyesi, İbn Abdün'un (ö. 529/1134) Eftasiler için yazdığı mersiye ve İbnü'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1260) Belensiye mersiyesi bu türün örnekleri arasında sayılabilir. Endülüs mersiyesi, 665 (1267) yılında Nasrî Hükümdarı I. Muhammed'in birçok şehir ve kaleyi Kastilya Kralı X. Alfons'a terketmesi üzerine kaleme alınmıştır (İbn Ebü Zer, s. 112). Makkarî, Ebü'l-Bekâ'nın ölümünden sonraki yıllarda düşman eline geçen Gırnata, Besta (Baza) ve diğer bazı şehirlerin de bu mersiyede anılır olduğunu, ancak şiire yapılan bu ilâvelerin hemen farkedildiğini belirtir (*Nefhu't-ğib*, IV, 488). Şehâbeddin el-Hafâci *Reyhânetü'l-elibbâ* adlı eserinde (I, 370-374) mersiyele yanlı olarak Yahyâ el-Kurtubî'ye (İbn Sa'dün) isnat eder. Kırk üç beyitten meydana gelen bu şiiri (metni için bk. İbn Ebü Zer, s. 112-114; Mak-

karî, *Nefhu't-ğib*, IV, 487-488; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz*, I, 47-50) muhtevası bakımından üç bölüme ayırmak mümkündür: Her şeyin bir sonunun olduğunu, en güçlü devletlerin bile yıkıldığını, bundan ibret alınması gerektiğini ifade eden 1-12. beyitler; Endülüs şehirlerinin düşman eline geçmesini ve Endülüs müslümanlarının başına gelen musibetleri tasvir eden 13-27. beyitler; cihada davet eden, özellikle Kuzey Afrika'da hüküm süren Merînîler'den yardım isteyen ve Endülüs müslümanlarının başına gelen kanlı trajedinin umumi bir tasvirine yer veren 28-43. beyitler. Yazıldığı günden beri önemini koruyan bu mersiye, özellikle İslâm ülkelerinin sömürgeci Batılı devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine tekrar yaygınlık kazanarak edebiyat kitaplarına alınmış, Fransızlar'ın Emeviyye Camii'ni yakmaları üzerine meşhur şair Ahmed Şevki buna nazîre olarak bir mersiye yazmıştır (Butrus el-Bustânî, III, 292). Şam Birinci Türk Sultânisi ikinci müdürü Mehmed Nizâmeddin'in 1913'te manzum olarak Türkçe'ye çevirdiği mersiye (Konrapa, s. 165-169), Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman tarafından da nesir halinde tercüme edilmiş (*Arap Dil ve Edebiyatından Tercümele*, İstanbul 1967, s. 87-89), ayrıca Sezai Karakoç tarafından manzum olarak günümüz Türkçesi'ne uyarlanmıştır (*İslâmın Şiir Anıtlarından*, İstanbul 1985, s. 83-90). M. Granferr de Lagrange *Anthologie arabe* (Paris 1828), Graf von Schack *Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien* (Berlin 1865), Juan Valera *Poesía y arte de los Arabes en España y Sicilia* (Madrid 1867-1871) adlı eserlerine bu mersiyele almışlar, A. R. Nykl de eksik ve hatalı bir tercümesine *Hispono-Arabic Poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours* (Baltimore 1946) adlı eserinde yer vermiştir (Ahmed Benhamouda, s. 193; Ebied-Young, LVI/1, 30-31; bu son makalede mersiyele yeni bir İngilizce tercümesi yapılmıştır). 2. *el-Vâfi fi nazmi'l-ğavâfi*. Edebî tenkide dair olan ve dört cüzden meydana gelen eser şiirin önemi, şairlerin tabakaları, şiir yazımı, âdâbi, çeşitleri, şiirde bed' ve belâgat sanatları, şiirin kurları, aruz ve kafiye gibi konularla müellifin bazı şiirlerini ihtiva etmektedir. Ebü'l-Bekâ bu eserinde aruz bahirlerine bazı ilâvelerde bulunmuştur (*DİA*, V, 485). Ca'fer Mâcid eser hakkında bir makale yazmış (bk. bibl.; eserin muhtevası için bk. M. Ridvân ed-Dâye, *Târîhu'n-nağdi'l-edebî fi'l-En-*

delüs, s. 452-486), Nebîl Edîb Rahhâl da eser üzerinde Beyrut Amerikan Üniversitesinde bir profesörlük tezi hazırlamış ve edisyon kritiğini yapmıştır (*Mevkıfû mü'ellifin Endelüsiyyin min nağdi's-şî'r kemâ yettağihu ft Kitâbi'l-Vâfi ft nazmi'l-ğavâfi*, 1966). 3. *Ravzatü'l-üns* ve *nüzhetü'n-nefs*. Genel kültüre dair olup I. Muhammed'e ithaf edilmiştir (Rabat Umumi Kütüphanesi, Kettâniyye, nr. 1730). 4. *Urcûze fi'l-ferâ'iz* (yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 860).

Ayrıca kaynaklarda Ebü'l-Bekâ'nın *Mağâmât* adlı eseriyle "Hadîsü Cibri'l" üzerine bir şerhinden söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'z-Zübeyr, *Şilatü's-Şıla* (İbn Abdülmelik, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevşûl ve's-Şıla* [nşr. Muhammed b. Şerîf], içinde), Rabat 1984, II, 528-529; İbnü'l-Hatîb, *el-İğâta*, III, 360-375; İbn Ebü Zer, *ez-Zâhretü's-seniyye ft târîhi'd-devleti'l-Merîniyye*, Rabat 1972, s. 112-114; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'âr*, s. 269; Makkarî, *Nefhu't-ğib*, IV, 486-490; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1358/1939, I, 47-50; Hafâci, *Reyhânetü'l-elibbâ*, I, 370-374; Muhammed Fahmî, *Târîhi Edebiyyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1919, s. 535-556; Ahmed Benhamouda, "Al Wâfi fi nazm al-ğavâfi, d'Abu'l-Bakâ b. Şarîf al-Rundi", *Mélanges Gaudetfroy-Demembynes*, Le Caire 1935-45, s. 189-195; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 860; II, 925; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 286-291; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 131-132; Abbas b. İbrâhim, *el-İlâm*, VII, 355-359; Abdülazîz Atîk, *el-Edebü'l-Arabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1396/1976, s. 319-328; Butrus el-Bustânî, *Üdeba'ü'l-Arab*, Beyrut 1979, III, 292; M. Ridvân ed-Dâye, *Târîhu'n-nağdi'l-edebî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1401/1981, s. 449-487; a.mlf., *Ebü'l-Bekâ er-Rundi: şa'iru resa'i'l-Endelüs*, Beyrut 1406/1986; İhsân Abbas, *Târîhu'n-nağdi'l-edebî 'inde'l-Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 538-539; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 198; Abdullah M. ez-Zeyyât, *Rişâ'ü'l-müdün fi's-şî'ri'l-Endelüsî*, Bingazi 1990, s. 363-381, 746-750; Abdullah Kenün, "Ebü'l-Bekâ er-Rundi ve kitâbühu el-Vâfi fi nazmi'l-ğavâfi", *Revista*, VI/1-2, Madrid 1958, s. 205-220; Zekai Konrapa, "Endülüs Mersiyesi - Nizâmî Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1964, s. 165-184; Câ'fer Mâcid, "Kitâbü'l-Vâfi fi nazmi'l-ğavâfi", *Havliyyâtü'l-câmi'ati'l-Tânsiyye*, VI, Tunus 1969, s. 171-201; R. Y. Ebied - M. J. L. Young, "Abu'l-Baqâ al-Rundi and His Elegy on Muslim Spain", *MW*, LVI/1 (1976), s. 29-34; Nihad M. Çetin, "Bahir", *DİA*, IV, 485.

ABDÜLKERİM HALİFE

EBÜ'İ-BEKÂ el-UKBERİ

(bk. UKBERİ).